

21. YÜZYILA GİRERKEN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇAL YÖRESİ BAKLAN ÇAL BEKİLLİ

Editörler

Prof.Dr. Bülent TOPUZ

Doç Dr. Raşit URHAN

Ph.Dr. Mehmet Ali GÜLEL

01-03 EYLÜL 2006
ÇAL SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ

2007
DENİZLİ

ÇAL YÖRESİ YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA DERNEĞİ

YAYIN NUMARASI 3

ÇAL YÖRESİ
YARDIMLAŞMA VE
DAYANIŞMA DERNEĞİ
YAYIN NUMARASI: 3

21. YÜZYILA GİRERKEN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇAL YÖRESİ BAKLAN ÇAL BEKİLLİ

Editörler

Prof. Dr. Bülent TOPUZ

Doç. Dr. Raşit URHAN

Ph. Dr. Mehmet Ali GÜLEL

**01-03 EYLÜL 2006
ÇAL SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**

**2007
DENİZLİ**

Yazılardaki Her Türlü Yasal Sorumluluk Yazarlara Aittir.
Yazılardan Kaynak Göstererek Alıntı Yapmak Serbesttir.

Yay›na Hazırlayan, Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni
Mehmet Ali GÜLEL

Baskı ve Cilt

TOPRAK

Toprak Ofset Matbaacılık Ambalaj İnşaat İth. İhr. San ve Tic Ltd. Şti.
Bornova Cad. No.9/Z-Öztim İş Merkezi 35070 IŞIKKENT/İZMİR
Tel:0.232.472 2122 (Pbx) Fax: 0.232.472 2454
www.toprakofset.com.tr • e-mail.toprak@toprakofset.com.tr

Yazışma Adresi

Çal Yöresi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
Özel İdare İşhanı No 211
20020 DENİZLİ

Web Adresi

www.calyoresi.com

E-Postalar

info@calyoresi.com
calyoresi@yahoo.com.tr

ISBN 978-975-01992-0-2

2007 DENİZLİ

01-03 EYLÜL 2006 ÇAL SEMPOZYUMU KURULLARI

DANIŞMA KURULU

Gazi ŞİMŞEK	Denizli Valisi
Prof.Dr. Hasan KAZDAĞLI	Pamukkale Üniversitesi Rektörü

DÜZENLEME KURULU

Hasan ŞILDAK	Çal Kaymakamı
Niyazi ULUGÖLGE	Bekilli Kaymakamı
Hasan GÜNDÜZ	Çal Belediye Başkanı
Yaşar Halil YİĞİT	Bekilli Belediye Başkanı
Ayhan DEMİRDÖĞER	Baklan Belediye Başkanı
Prof.Dr. Hasan ERDOĞAN	PAÜ Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Bülent TOPUZ	PAÜ Öğretim Üyesi

YÜRÜTME KURULU

Prof.Dr. Bülent TOPUZ	PAÜ Öğretim Üyesi
Doç. Dr. Raşit URHAN	PAÜ Öğretim Üyesi
Ph.Dr.Mehmet Ali GÜLEL	Emekli Öğretim Üyesi
Hüdaverdi AKBEYİK	PAÜ Personel Daire Başkanı
Hasan Hüseyin BAYSAL	Denizli Müze Müdürü
Yusuf GÜLSEVER	Denizli Tarım İl Müdürü

BİLİM KURULU

Prof.Dr. Hasan KAZDAĞLI	Başkan
Prof. Dr. Bülent TOPUZ	PAÜ Tıp Fak. KBB ABD
Prof.Dr. Hasan ERDOĞAN	PAÜ Fen Edebiyat Fizik Bölümü
Prof.Dr. Hüseyin BAĞCI	PAÜ Tıp Fak. Dekanı
Prof.Dr. İnan ÖZER	PAÜ İktisat Fak. Dekanı
Prof.Dr. Yiğit GÜNDÜÇ	PAÜ Teknik Eğitim Fak. Dekanı
Prof.Dr. Latif ELÇİ	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Dekanı
Prof.Dr. Hüseyin KIRAN	PAÜ Eğitim Fak. Dekanı
Prof.Dr.Sabahattin NAS	PAÜ Mühendislik Fak. Dekanı
Prof.Dr. Metin EKİCİ	EÜ Fen Edebiyat Fak. Edebiyat Bölümü
Prof.Dr. Tuncer BAYKARA	EÜ Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü
Prof.Dr. Türker AŞAN	PAÜ Denizli Meslek Yüksekokulu
Prof.Dr. Yahya ÖZPINAR	PAÜ Mühendislik Fak. Jeoloji Bölümü
Prof.Dr. Orhan KARACA	ADÜ Ziraat Fakültesi

Prof.Dr. Bahri KARLI	Harran Üniv. Ziraat Fakültesi
Prof.Dr. H. Ömer KARPUS	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Türk Dili Bölümü
Prof.Dr. Mustafa KAYMAKÇI	EÜ Ziraat Fakültesi
Prof.Dr. Alaattin ŞEN	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Biyoloji Bölümü
Prof.Dr. M.Atilla AŞKIN	SDÜ Ziraat Fak.
Prof.Dr.Abdurrahman TANRIÖĞEN	PAÜ Eğitim Fakültesi
Prof.Dr. Sadık ÇÖKELEZ	Yaşar Üniv. İşletme Böl.
Prof.Dr. Selahattin ÖZÇELİK	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü
Doç.Dr. Celal ŞİMŞEK	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Arkeoloji Bölümü
Doç.Dr. Mehmet MEDER	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü
Doç.Dr. Kadir PEKTAŞ	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü
Doç.Dr. Raşit URHAN	PAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü
Yrd.Doç.Dr. Ercan HAYTOĞLU	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü
Yrd.Doç. Dr. Veysi AKIN	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü
Yrd.Doç.Dr. Kasım İNCE	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü
Yrd.Doç.Dr. Turgut TOK	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Türk Dili Bölümü
Yrd.Doç.Dr. Levent KURGUN	PAÜ Fen Edebiyat Fak. Türk Dili
Yrd.Doç.Dr. Kemal DAŞCIOĞLU	PAÜ Eğitim Fakültesi

SEMPOZYUM SEKRETERLİĞİ

Doç.Dr. Raşit URHAN	PAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü
Ph.Dr.Mehmet Ali GÜLEL	Emekli Öğretim Üyesi

SOSYAL KOMİTE

Vesile ALKAN	Rektörlük Özel Kalem
Asım ALTUNTAŞ	Küp Şarapları
Barış ATMACA	İl Hakem Kurulu Başkanı
Sefa BAYALTUN	Jeoloji Mühendisi Rafting Eğitmeni
Mesut BERGAMA	İzmir Kredi ve Yurtlar Bölge Müdür Yardımcısı
Süleyman BOZ	Mimarlar Odası Başkanı
Ali ÇANKAL	Efe Gazozları
Nazmi ÇANKAL	Bekilliler Derneği Başkanı
Atalay COZA	Terziler Odası Başkanı
Salih COZA	Kızılay Derneği Başkanı
Bekir ÇAPAR	Çallılar Derneği Kurucu Üyesi
Ethem ÇELİK	İktisat Fakültesi Sekreteri
Abdullah DEDA	Çal Yöresi Derneği Başkanı
İrfan DUMAN	Uğurlu Otocam
Mehmet DUMAN	Çallılar Derneği Kurucu Üyesi
Mithat EKİCİ	Devlet Hastanesi Başhekimi

Vedat EVRAN
Necdet İLHAN
Habip KIZILTAŞ
Mehmet KORKMAZ
Halil KÖK
Mustafa ÖRKÜT
Dr.Vedat ÖZALTUN
Sezer ÖZTÜRK
Sadık TAMER
Bülent TOPKARA
Ulvi TUNCAR
Niyazi ULUÇOBAN
İbrahim YAYAN
Ali YAĞLI
Dr. Galip YILDIZ

Ticaret Borsası Meclis Başkanı
PAÜ Genel Sekreteri
Pamukkale Halıcılık
Turizm İl Müdürü
Denizli Kooperatifçiler Birliği Başkanı
Meteoroloji Müdürü
PAKDOS Başkanı
Gültürk Ofset Tanıtım Müdürü
Spor Bilimleri Yüksekokulu Sekreteri
Baklanlılar Derneği Başkanı
PAÜ Hastaneleri Başmüdürü
Fen Bilimleri Enstitüsü Sekreteri
Yayanlar Kuruyemiş
Bereket Enerji
Diabet Derneği Başkanı

İÇİNDEKİLER

Sayfa Numaraları

1. SEMPOZYUM KURULLARI

2. AÇILIŞ KONUŞMALARI

- 2.1. Prof. Dr. Bülent TOPUZ Düzenleme Kurulu Başkanı 11
2.2. Niyazi ULUGÖLGE Bekilli Kaymakamı 13
2.3. Hasan ŞILDAK Çal Kaymakamı 14
2.4. Prof. Dr. Hasan KAZDAĞLI Pamukkale Üniversitesi Rektörü 15
2.5. O. Nuri FİLİZ Denizli Milletvekili 17
2.6. Gazi ŞİMŞEK Denizli Valisi 19

3. PANEL KONUŞMALARI

- 3.1. Geçmişten Günümüze Çal Yöresi 23
Doç. Dr. Celal ŞİMŞEK 26
3.2. Çal Yöresinde Özel Ormancılık Çalışmaları 29
Adem OKLU 29
3.3. Baklan, Bekilli, Çal İlçelerinin Tarım Potansiyeli 39
Yusuf GÜLSEVER 39
3.4. Şarapçılık Sektörünün İlimiz ve Ülkemiz Ekonomisindeki Yeri 41
Yasin TOKAT 41
3.5. Bir Girişimcilik Öyküsü 43
İrfan DUMAN 43
3.6. Meyve Bahçesi Kurulmasında göz önüne Alınması Gereken Önemli Konular 46
Prof. Dr. Ali ÜNAL 46
3.7. Çal Yöresi Orman Varlığı ile Özel Ağaçlandırma Çalışmaları 72
Rasim ÇETİNER 72
3.8. Koyunculukta Islah Planlamaları 78
Prof. Dr. Orhan KARACA 78
3.9. Sebze Yetiştiriciliği 86
Prof. Dr. Hüseyin PADEM 86
3.10. Yembitkileri 91
Sebahattin ALBAYRAK 91
3.11. Dünyadaki Gelişmeler Işığında Bağcılık 96
Doç. Dr. Mustafa KELEN 96
3.12. Bekilli'de Şarabın Tarihçesi ve Geleceği 99
Asım ALTINTAŞ 99
3.13. Tarım Ürünleri Pazarlama Sorunları 101
İbrahim TEFENNİLİ 101
3.14. Renklerin Ruhu 103
Osman AKÇİT 103

4. DOĞA VE ÇEVRE OTURUMLARI

- 4.1. Baklan Havzası (Baklan, Bekilli, Çal) Makrofungusları 103
Kudret GEZER, Aziz TÜRKOĞLU, Sacit KÖSE 115
4.2. Çal, Bekilli ve Baklan İlçelerinin (Denizli) Herpetofaunası 124
Yakup KASKA, Raşit URHAN, Serdar DÜŞEN, Yusuf KATILMIŞ, Eyup BAŞKALE 124
4.3. Çal Yöresinin (Denizli) Kuşları 913
Raşit URHAN, Derya KAHRAMAN, Yakup KASKA, Serdar DÜŞEN, Yusuf KATILMIŞ 913
4.4. Çal Yöresinin (Denizli) Memeli Hayvanları 921
Serdar DÜŞEN, Raşit URHAN, Yakup KASKA, Yusuf KATILMIŞ, Eyup BAŞKALE 921
4.5. Çal, Baklan ve Bekilli İlçelerinin (Denizli) Toprak Akarları (Acari) Üzerine Ön Çalışma 921
Raşit URHAN, Ayşe ÖZMEN, Yakup KASKA 921

4.6. Çal Bölgesi (Denizli) Sulak Alanlarının Faunasına Genel Bir Bakış ve Su Kirlilik Derecesinin Değerlendirilmesi Mustafa DURAN, Gürçay Kıvanç AKYILDIZ, Adile ÖZDEMİR	130
4.7. Çal Yöresinde Özel Orman İşletmeciliği ve Özel Ağaçlandırmalar: Mevcut Durum, Darboğazlar ve Çözüm Önerileri Ahmet TOLUNAY, Ayhan AKYOL	135
4.8. Adıgüzel Baraj Gölündeki Ağır Metal Tespiti ve Bu Kirliliğin Işıklı Gölünde Yetişen Akuatik (Sucul) Bitkiler Aracılığıyla Giderilmesi Yeşim KARA, Ali ZEYTÜNLÜOĞLU, Meral KABAK	143
4.9. Çal Yöresi Tarımına Uygun Bir Bitki: Kolza Bitkisi (Brassica napus L.) Yetiştiriciliği ve Ekonomik Önemi İdris ARSLAN, Ali ÇELİK	150
4.10. Çal ve Yöresi Anıt Ağaçları Ali ÇELİK, Rasim ÇETİNER, Erol ÇETİN	155
4.11. Çal ve Bekilli İlçelerinin Mevcut İçme Suyu ve Atıksu Sistemlerinin Değerlendirilmesi A.Cem KOÇ, Hüseyin SELÇUK	167
4.12. Çal ve Bekilli Örneğinde Küçük Ölçekli Belediyeler İçin Kentsel Atık Yönetim Planlaması Osman Nuri AĞDAĞ, Hüseyin SELÇUK	174
4.13. Çal Bölgesinin Depremselliği ve Kabuk Yapısı Figen ALTUNOĞLU, Ali AYDIN	182
4.14. Belevi (Çal) Kil Yatakları Yahya ÖZPINAR, Mete HANÇER, Barış SEMİZ	188
4.15. Çal Bölgesinin Jeolojisi ve Doğal Taş Kaynakları Mehmet ÖZKUL, Saffet YAGİZ	205
4.16. Sakızcılar Şelalesini (Çal-Denizli) Oluşturan ve Tufa Çökelen Suların Hidrokimyası Mehmet ÖZKUL, Ali GÖKGÖZ	211
4.17. Çal, Bekilli, Sülür (Denizli) ve Yakın Çevresinde Çevresel Sağlık Sorunları Meydana Getiren Mineral Oluşumlarına İlişkin Ön İnceleme Yahya ÖZPINAR, Barış SEMİZ, Fatma GÖKGÖZ	216
5. TARİH OTURUMLARI	
5.1. XVI. Yüzyılda Çal ve Çevresi Hakkında Bazı Bilgiler Mehmet Ali ÜNAL	225
5.2. Avarız Defterlerine Göre Çal Kazası (1623-1709) M. Yaşar ERTAŞ	240
5.3. Müstakil Bir İdâri Birim Olarak 'Çal Kazâsı'nın Öncüsü: XV ve XVI. Yüzyıllarda Kütahya Sancağı Piyâde Teşkilâtında "Çal-ili Nahiyesi" Turan GÖKÇE	258
5.4. Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'îye Sicillerinde Çal Kazası Muharrem BAYAR	266
5.5. Bekilli'nin Tarihi ve Adının Anlamı İbrahim KOÇBERBER	273
5.6. Salnamelere Göre Çal Kazası (İdari Yapı, Nüfus ve Eğitim, 1883-1908) Mithat AYDIN	291
5.7. Arşivlerimizde Çal Tarihi İle İlgili Belgeler İbrahim BALIK	300
5.8. Çal Temettuat Defterleri İsmail ŞEN	305
5.9. XIX. Yüzyıl Ortalarında Çal (Demirci) ve Zeyve'de (Akkent) Sosyo-Ekonomik Hayat Selahattin ÖZÇELİK	329
5.10. XIX. yüzyıl Ortalarında Osmanlı Kırsalında Sosyal ve Ekonomik Hayat (Ortaköy örneği) Kemal DAŞÇIOĞLU	341
5.11. Çanakkale Savaşında Şehit Düşen Çallılar	

Veysi AKIN	359
5.12. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Çal'da Eğitimin Fiziki Yapısı	
İbrahim BALIK	364
5.13. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Çal'da Eğitimin Başlıca Sorunları	
Yakup GÖKER	370
5.14. Çal Müftüsü Ahmet İzzet Çalgüner ve Milli Mücadele'de Çal	
Ercan HAYTOĞLU	382
5.15. Belevi Kasabası'nda (Çal) Tespit Edilen Savaş Hatıraları	
Enver BİLKİ	387
5.16. Müftü Ahmet İzzet Çalgüner'in Kitapları ve Hatıralar	
Süleyman SOLMAZ	392
5.17. Milli Mücadele Döneminde Çal Cephesi ve Demiralay'ın Cepheye Katkıları	
Hasan BABACAN	400
5.18. Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üyeliği Seçimde (15 Ekim 1961) Çal	
Tahir KODAL	
6. TARIM VE EKONOMİ OTURUMLARI	
6.1. Denizli İlinde Tarımda Üretici Örgütlenmesi ve Kalkınmadaki Önemi	414
Bahri KARLI	
6.2. Bağcılığın Çal Ekonomisindeki Yeri ve Önemi	421
Yahya KADIOĞLU	
6.3. Çal Yöresi Üzüm Çeşitleri	427
Özmüt ALTUNTAŞ	
6.4. Çal Yöresinde Pekmez Üretimi	433
Özmüt ALTUNTAŞ	
6.5. Tarımsal Üretim ve Tarımsal Ürünlerin İşlenmesinin Kritik Değerlendirmesi	438
Mehmet PALA, Y. Birol SAYGI	
6.6. Çal İlçesinin Denizli İline Yapmış Olduğu Ekonomik Katkı	441
Mukaddes ÇELİK	
6.7. Kırsal Bölgelerde Deprem Bilinçli Yerleşimlerin Oluşturulması	445
Devrim ALKAYA	
6.8. Çal Merkezli Kırsal Kalkınma Projesi	457
Devrim ALKAYA, Yasemin ALKAYA	
6.9. Çal-Bekilli-Güney İlçeleri Ev Şarapçılığında Şirince Modelinin Uygulanabilirliği	461
Yasemin ALKAYA, Nurten ÇEKAL	
7. DİL-EDEBİYAT VE FOLKLOR OTURUMLARI	
7.1. Denizli Halk Edebiyatı ve Halk Kültüründe Çal Yöresinin Yeri	474
Metin EKİCİ	
7.2. Çal ve Yöresi Ağızları Genel Özellikleri	491
Turgut TOK	
7.3. Denizli'nin Çal Bölgesi Dil ve Kültürüne Dair Bazı Tespitler	495
Ceyhun Vedat UYGUR	
7.4. Çal'dan Derlenen Türkülerinin Müzikal Özellikleri	519
Hüseyin YALTIRIK	
7.5. Ümmü Türkülerinde ve Hikâyelerinde Ortak Motifler	526
Hüseyin YALTIRIK	
7.8. Sırıklı Köyü ve Yaşayan Halk Anlatıları	545
Adem AĞAOĞLU	
7.9. Yunan İşgali Sırasında Yukarı Menderes Vadisinde Oluşan Efsaneler	552
Mustafa OSAN	
7.10. 20.YY. Çal Yöresi El Sanatları Üzerine Bir Araştırma	562
Sema KESKİN	
7.11. Çallı Bir Kültür ve Edebiyat Adamı: Halil Gülel	586

Vedat YEŞİLÇİÇEK	592
7.12. Ümmü Kız Türküsü Bekilli İlçesi Türküsüdür	
Mümtaz BAŞKAYA	
8. KÜLTÜR VE EĞİTİM OTURUMLARI	
8.1. Bir Portre: Dedem Büyücü Hüseyin Çavuş [Gülel]	604
Mehmet Ali GÜLEL	
8.2. Bekilli’de Aile Grupları ve Onların Anlamları	614
Veysel DONBAZ	
8.3. Batı Avrupa’ya Çal, Baklan ve Bekilli Civarından Resmi Olarak Giden Üç “Misafir İşçi’den” Birisi Olan Babam Osman GÜLEL ve Değişen Değerler	620
Halil GÜLEL	
8.4. 2005 yılında Çal ve Çevresinde Çocuklara Verilen Ad’lar	635
Hüsamettin TAT	
8.5. Çal Yöresinin Yemek Kültürü	639
Ramazan GÖKÇE	
8.6. Bekilli İlçesinde Geçmişten Günümüze Gelen Yer, Eşya, Soy, Arazi Adları	650
Fevzi KEYİK	
8.9. Bekilli İlçesine Bağlı Yerleşim Yerlerinde Yaşayanlarda Özürlülük Sıklığı ve Türlerine Göre Dağılımı	658
Ali İhsan BOZKURT, Bülent TOPUZ, Niyazi ULUGÖLGE	
8.10. Çal, Bekilli ve Baklan Lise Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması	662
Kudret GEZER, Sacit KÖSE, Gül Hanım EROL	
8.11. Sosyo-ekonomik Değişimler Bağlamında Çal’ın Bir Kasabası: “Selcen”	667
Mehmet MEDER, Hande ÇELİK	
8.12. İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Fen Bilgisine Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması: Çal, Bekilli ve Baklan Örneği	678
Sacit KÖSE, Kudret GEZER, Kadir BİLEN	
8.13. Çal Bölgesindeki Okullarda İngilizce Öğretiminin Sorunları ve Çözüm Önerileri	684
Turan PAKER	
8.14. Çal, Bekilli ve Baklan İlçelerinin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Düzeyleri ve Demografik Yapıları	691
Hande ÇELİK, Mehmet MEDER	
8.15. İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Eğitim Sorunlarına İlişkin Görüşleri	704
Emine Gaye ERMEÇ, Aydan KURŞUNOĞLU, Suna DEMİROĞLU	
9. ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ OTURUMLARI	
9.1. Menderes Vadisindeki Yaşamda Önemli Bir Merkez Apollon Lermenos Tapınağı ve Kutsal Alanı	712
Hasan Hüseyin BAYSAL	
9.2. Çal, Bekilli ve Baklan İlçeleri İlkçağ ve Sonrası Yerleşim Yerlerinin Tarihsel Adlarına Genel Bir Bakış	717
Mümtaz BAŞKAYA	
9.3. Çal ve Baklan İlçelerindeki Arkeolojik Kalıntılar	729
Celal ŞİMŞEK	
9.4. Medele’de Yaşayan Tarihsel ve Kültürel Miras	758
Nizami ÇUBUK	
9.5. Belevi Kasabasındaki Arkeolojik Kalıntılar	766
Bilal SÖĞÜT	
9.6. Çal ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri üzerine Bir Araştırma	779
Kadir PEKTAŞ	
9.7. Çal-Kocaköy (Şalvan) Camii	808
Şakir ÇAKMAK	
9.8. Ortaköyde Bir Sanat Değerimiz “Var” Çal Ortaköy Saray Evi Ahşap Süslemeleri	817
Feryal BEYKAL ORHUN	

9.9. Çallı Ressam İbrahim Çallı	823
Saadettin SARI	827
9.10. Çal Hahları	
Ayşen SOYSALDI, Özgür PAKSOY	835
9.11. Çal Yöresi Su Değirmenleri	
Şaban KÖK	
9.12. Yukarıseyit Köyü Yerleşim Planına Estetik Açından Bir Bakış	
Abdullah KIVRAK	
10. SERGİYE KATILAN RESSAMLAR	
10.1. Halil GÜLEL	853
10.2. Gürcan EKİCİ	856
10.3. Mete ARAZ	855
10.4. Abdullah KIVRAK	854
10.5. Osman AKÇİT	859
10.6. Kübra ARAZ	860
10.7. Veysel DONBAZ	857
10.8. Abdurrahman BARUTÇU	858
11. SONUÇ BİLDİRGESİ	862
12. RENKLİ EK SAYFALAR	864
13. SEMPOZYUMA KATKIDA BULUNANLAR	

MÜFTÜ AHMET İZZET EFENDİ (ÇALGÜNER) VE MİLLİ MÜCADELE'DE ÇALErcan HAYTOĞLU¹**ÖZET**

I.Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi bir savaşı bitirirken yeni bir savaşın temellerini atmıştır. Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in işgal altına alınmasına karar verilmesiyle, Batı Anadolu Bölgesinde de direniş hazırlıkları başlamıştır. Bu süreçte direnişten başka yol olmadığını düşünen din adamları olduğu gibi, İstanbul hükümetinden ve Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden güç alarak direnişe karşı çıkan din adamları da olmuştur.

Din adamlarının direnişten yana örgütlendiği merkezlerden biri Denizli olmuştur. Müftü Ahmet İzzet Efendi, mitingler ile halka ulaşım bilinçlendirmede, asker ve iase toplayıp vatana yardım etmekte, Alikurt köyünden Dede Efendi'nin Kaklık'tan Ali Efendi'nin kuvvetleriyle mücadeleye katılmasında ve Çal Heyeti Milliyesi'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Ahmet İzzet Efendi Köşk cephesinde de fiilen mücadelede görev üstlenmiştir.

Ahmet İzzet Efendi halkın nabzını vatanın kurtarılması yönünde tutmuş, kongrelere katılmış, örgütlenmeyi sağlamış olumlu hizmetlerde bulunmuş isimlerden biri olmuştur.

GİRİŞ

Milli Mücadele döneminde toplum içinde yer alan, eşraf, ağalar, beyler, şeyhler, din adamları, asker ve sivil yöneticiler ile halk kendilerine özgü tutum ve davranışlar sergilemişlerdir². Toplumun İttihatçı ve İtilafçı olarak iki gruba ayrıldığı, I.Dünya Savaşında yaşanan felaketlerin sorumlusu olarak görülen subaylara iyi gözle bakılmadığı, hatta orduların dağıtıldığı, halkın yokluklar içerisinde bulunduğu bir dönemde vatanın içinde bulunduğu durum karşısında direnme bilincini oluşturmada din adamları önemli roller üstlenmişlerdir.

Bu arada din de, milli mücadele döneminde milli mücadeleye taraftar olanlar ile karşı olanların elinde farklı değerlendirmeler ile etkili bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır. Bunun temel nedeni Osmanlı devletinin yapısı ile ilgilidir. Din adamlarının devletin birçok makamında özel rütbe ve unvanlara sahip olarak etkin olmaları, doğal olarak güç aldıkları Osmanlı Devleti'ni temsil eden Padişaha ve hükümetlere yakın hareket etmelerinde etkili olmuştur. Buna rağmen birçok din adamı ülkenin içine düştüğü durumu görünce vatanın milli menfaatleri uğruna hareket etmekte en küçük tereddüt göstermemişlerdir. Kararlı tavırlarıyla tereddütte olan milletin ruhuna ve benliğine işgallere karşı direnme heyecanı aşılamışlardır.

Din faktörü Milli Mücadele döneminde devamlı olarak kuva-yı milliyenin aleyhinde çalışmamış, ülkenin içerisine düşürüldüğü durum karşısında kendi bölgelerinin işgal görmemesi veya işgallerden kurtulması amacıyla kuva-yı milliyenin içinde veya yönetiminde yer aldıkları görülmüştür. Milletin genelinin işgallere karşı direnme düşüncesinde olmadığı bir süreçte mücadele yönünde müftülerin sözleri halk üzerinde etkili olmuştur.

İzmir'in işgali asker-sivil toplumun her kesiminden insanları vatan savunması için harekete geçirmiştir. Siviller içerisinde yer alan ve İstanbul yanlısı tutum sergilemeyerek vatan savunmasına eğilimli olan müftüler, hocalar her türlü yerleşim biriminde bulunmalarının da avantajıyla mücadele fikrinin doğmasına önemli katkı yapmışlardır.

¹ Yard.Doç.Dr.Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

² Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk Din ve Din Adamları*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2. Baskı, Ankara 2002, s.121.

Din adamlarının kuva-yı milliyenin içinde veya yönetiminde yer alarak oynadıkları rol Yunanlıları rahatsız etmiştir. Bu nedenle, işgal bölgelerinde Yunan Harp Divanları'nın 1919-1922 yılları arasında idama mahkum ettikleri 33 vatanperverden 17'sinin din adamı olması şaşırtıcı değildir³.

MÜFTÜ AHMET İZZET (ÇALGÜNER) EFENDİ VE MİLLİ MÜCADELE

Ahmet İzzet Efendi 1875 (1292) yılında Çal kazasının Süller köyünde doğmuştur. Müftüzade Hacı Mehmet Hamdi Efendi'nin oğlu olup, ilk ve orta öğrenimini Süller medresesinde tamamlamıştır. Eğitimini daha sonra İstanbul'da Ümmü Veled Medresesinde sürdürerek, Fatih Dersiamlarından Muğlalı Ali Rıza Efendi'den dini dersler, Hoca Mustafa Efendi'den Astronomi ve Hendese dersleri alarak 22 Eylül 1909 tarihinde üstün başarı ile mezun olmuş ve Ali Rıza Efendi'den Müderrislik icazeti almıştır. Arapça ve Farsça öğrenen Ahmet İzzet Efendi Süller köyüne dönerek babasının medresesinde dersler vermiştir. Süllerde on yıl hocalık yaptıktan sonra kardeşi Mustafa Hulusi Bey'in istifası üzerine Çal Müftüsü olmuştur. Ayrıca Müftü Efendi Evkaf Komisyonu başkanlığı görevine de getirilmiştir⁴.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanarak (30 Ekim 1918) ülkenin işgallere açık bir hale getirilmesi ile Paris Barış Konferansı'ndan Yunanlıların Batı Anadolu bölgesine yerleşmeleri yönünde karar çıkarılmaya çalışılması yöre halkının endişelerini artırmıştır. Mondros Mütareke şartlarının hayata geçirilmesi bütün yurttaki milli cemiyetlerin kurulmasını etkilediği gibi İzmir'de de Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamıştır.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline yönelik sürdürülen çabalar başta Nurettin Paşa olmak üzere İzmir'deki vatanseverleri harekete geçirmişti. İzmir Valiliği görevine getirilmiş olan Nurettin Paşa kurulmuş olan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti ile bağlantı kurmak yerine, üyeleri arasında müderrisler ve hocalar bulunan Cemiyet-i İlmiye'yi kurarak bir açılım yapmak istemiştir. Nurettin Paşa, başlangıçta Batı Anadolu'da direniş örgütlenmesinin ancak bu şekilde başlatılabileceğine inanmaktaydı⁵.

Nurettin Paşa'nın İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti ile bağlantı kurmasının ardından cemiyet; İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir vilayetlerini temsil edecek murahhasların da katılımı ile İzmir'de geniş katılımlı bir kongre toplamak kararını almıştır. Bu karar ve Nurettin Paşa'nın destekleriyle vilayetlerden müftü ve belediye reisleri ile her kazadan iki ve livalardan üç delegenin İzmir'e gelerek 17 Mart 1919 tarihinde toplanmaları sağlanmıştır⁶. Bu kongre dönemindeki en önemli faaliyetlerden biri, çalışmalar dışındaki saatlerde çeşitli il ve ilçelerden gelen delegelerin gruplar halinde İzmir Valisi Nurettin Paşa'nın makamına götürülerek, bizzat Nurettin Paşa tarafından ihtiyaç halinde direnme örgütlerinin çekirdeklerini kendi il ve ilçelerinde kurmaları için tavsiye almaları olmuştur⁷. Bu kongre milli menfaatleri korumak ve kurtuluş yolu bulmak amacıyla yapılmış olsa da, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Damat Ferit hükümeti bu hareketi baltalama yolunda elinden gelen gayreti göstermiştir. Kongrenin ardından Ege Bölgesi'nin Türk olduğunu İstanbul'daki İtilaf Devletleri yüksek komiserlerine açıklamak ve Paris Barış Konferansında haklarımızı savunmak üzere heyet gönderilmesi kararı alınmıştır⁸.

³ Sakarya İli Özel İdaresi, *Türk Kurtuluş Savaşında Kuva-yı Milliye Dönemi 30 Ekim 1918 - 23 Nisan 1920 Olaylar-Öncüler*, İstanbul 1991, s.25.

⁴ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları II*, (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları), Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1997, s.264.

⁵ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Hür yayın, İstanbul 1981, s.153. Nurettin Paşa'nın Cemiyet-i İlmiye ile İzmir'in işgali öncesi faaliyet başlatması bölgedeki din adamlarının işgale karşı duyarlı hale getirilmesinde etki yapmış olabilir.

⁶ Celal Bayar, *Bende Yazdım*, Milli Mücadelede Gidiş, Sabah Kitapları, C.5, İstanbul 1997, s.145. Bu kongreye 37 belediye başkanı ile 37 müftü olmak üzere 165 delege katılmıştır. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede I*, s.75.

⁷ Taçalan, a.g.e., s.160, Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede I*, s.76.

⁸ Bayar, a.g.e., C.5, s.149.

Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi ile Necip Bey, 17-19 Mart 1919 tarihinde İzmir'de toplanan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kongresine Çal temsilcisi olarak katılmışlardır⁹.

Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin kongre sırasında Nurettin Paşa ile görüşmesinde Nurettin Paşa'yı Denizli'ye davet etmesi bölgede direniş yapılacağı kararlılığını gösteren ilk emare olmuştur¹⁰. İzmir'deki kongrenin ardından Batı Anadolu'da gerçekleşebilecek işgallerle ilgili bilinçlendirme çalışmaları sırasında halkın bir kısmının vatani savunmak için büyük heyecan duyarken, bir kısmının ise endişe içerisinde bulunduğu gözlerden kaçmamıştır. Saray ve İstanbul hükümeti bu heyecan ve endişeyi bastırmak amacıyla, Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığında bir Nasihat Heyeti'ni 16 Nisan 1919'da Batı Anadolu bölgesine gitmek üzere yola çıkarmıştır. Heyet, Bursa, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Denizli, Burdur, Isparta, Antalya, Konya ve Eskişehir'i dolaşarak 18 Mayıs'ta İstanbul'a geri dönmüştür¹¹.

İzmir'in işgalinden bir gün önce İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin yardım telgrafı Denizli'ye ulaştığı zaman Mutasarrıf Faik (Öztrak) Bey, makamında kentlin ileri gelenleriyle toplantı yaptı ve ertesi gün bir miting yapılması kararının alınmasını sağladı¹². İzmir'in 15 Mayıs 1919 günü işgali üzerine Müftü Ahmet Hulusi Efendi önderliğinde Denizli'de aynı gün miting yapılması böylece mümkün olabildi. Bu miting Denizli'de dini ve milli duyguların yükselmesine yol açtı. İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine işgali protesto telgrafları çekilirken aynı gün belediyede yapılan toplantıda çevre il ve ilçelerle irtibata geçilerek direniş cephesi oluşturulması kararı alındı. İzmir'in işgalinden sadece dört saat sonra yapılan bu miting çevre il ve ilçelerde de etkili oldu¹³.

Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi Sarayköy halkına işgaller karşısında direniş göstermeye çağırarak üzere 16 Mayıs 1919 günü toplanan mitingte seslendi. Denizli Müftüsü ile başlayan Sarayköy müftüsü ile devam eden direniş çağrıları halkasına 17 Mayıs 1919 günü Çal halkını Çarşı Camii'nde toplayarak, düşman işgali karşısında seyirci kalınmaması ve silahlı direnişe geçilmesi gerektiğini söyleyen Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi'de katıldı¹⁴. Bu çağrılar halkın çaresiz ve kararsız olduğu bir süreçte işgallere karşı duyarlılık gösterilmesinde önemli ölçüde etki yapıyor, ülke içerisinde ve dışarısında gelişen olumsuzluklar ile siyasi ve askeri gücün yitirilmiş olması nedeniyle zor günler yaşayan halk, mitingler yoluyla olaylar karşısında tavrını ortaya koyarak sesini duyurabiliyordu¹⁵. Toker Denizli'deki durumu "...Denizli hacısıyla, hocasıyla, eşrafiyle, öğretmeniyle, subayıyla zengini ve yoksuluyla, efesi, köylüsü, arabacısı ve esnafıyla bu vatanseverlik yarışına katılmıştır..." sözleriyle ifade etmektedir¹⁶.

⁹ Ali Sanköğlu, "Milli Mücadelede Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi", Milli Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Türk Ocağı Denizli Şubesi yayınları:2, 24-25-26 Haziran 1992, Denizli s.26, Toker bu çalışmada 22 Mart 1919'u vermekle birlikte Çal'dan iki temsilci katıldığını belirtmektedir. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Odası yayınları:3, s.22-23. Yine Toker, "Denizli Tarihi" isimli çalışmada bu kongrenin toplanma tarihini 22 Mart 1919 olarak vermekte ve Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Kongresi olarak belirtmektedir. Bu kongreye Çal'dan sadece Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin katıldığını belirtmektedir. Tarhan Toker, *Denizli Tarihi*, Yenigün Matbaası, Denizli 1967-1968 s.137. Mustafa Albayrak'ta bu kongreye Çal'dan tek delege olarak Müftü Ahmet İzzet Bey'in katıldığını belirtmektedir. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 - 2 Ağustos 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998, s.93.

¹⁰ Toker, *Kuvayı Milliye*..., s.24. Albayrak, a.g.e., s.93.

¹¹ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de Sarayköy*, Denizli 2001, s.11. Toker, Heyet-i Nasiha'nın 25 Nisan 1919'da Denizli'ye geldiği ve yapılan nasihat ile görüşmelerden sonra Tavaslı Zade Mustafa Bey'in evinde geceyi geçirdikten sonra Denizli'den ayrıldıkları bilgisini vermektedir. Toker, *Kuvayı Milliye*..., s.28. Ahmet Akif Tüten, Milli Mücadelede Denizli, Öğretmenler Yardımlaşma Derneği yayını, İzmir 1949, s.13'te Şehzade'nin Denizli'ye geldiği tarih olarak verilen 5 Haziran günü yanlışlıkla yazılmış olmalıdır.

¹² Albayrak, a.g.e., s.94.

¹³ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara 1999, s.52-53, Toker, Denizli'de yapılan miting için 16 Mayıs 1919'u veriyor ve işgalden 24 saat sonra mitingin yapıldığını belirtiyor. Toker, *Kuvayı Milliye*..., s.7. Apak'ta 16 Mayıs tarihini miting tarihi olarak veriyor. Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1990, s.88. Bu bilgiler yanlışlıkla verilmiş olmalıdır.

¹⁴ Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede I*, s.20. Köstüklü, a.g.e., s.53-54. Toker ve Tüten, aynı gün Belediye önünde yedek subaylardan Ahmet Akşit'in de heyecanlı bir konuşma yaptığını belirtmektedir. Toker, *Kuvayı Milliye*..., s.31, Tüten, a.g.e., s.10.

¹⁵ Mitingler için bir "Miting Heyeti" oluşturulurdu. Genellikle bu tertip komitesinde belediye reisi, müftü, ulema, ve eşraftan kişiler bulunurdu. Mehmet Şahingöz, *"Milli Mücadele'de Protesto ve Mitingler"*, Türkler, c.15, Ankara 2002, s.735.

¹⁶ Toker, *Kuvayı Milliye*..., s.37.

İzmir'in işgali Denizli'de de geniş yankı buldu. Ancak Rumlar ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın az sayıda da olsa taraftarları, İzmir'deki olayların işgale direnme sonucunda ortaya çıktığı karşı propagandasını yapmaya başladılar. İtilaf Devletleri tarafından Anadolu'ya çıkarılan Yunan ordusuna karşı direniş gösterilmesinin "*beyhude*" olduğu, padişahın ve hükümetinde direnişleri desteklemediği propagandaları yapıyordu. Denizli halkı ve en başta Müftü Ahmet Hulusi Efendi böyle düşünmüyordu¹⁷.

Denizli'nin Milli Mücadele'de oynadığı rolde müftülerin etkisi küçümsenmeyecek seviyededir. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi, Çal Müftüsü Ahmet İzzet (Çalgüner) Efendi, Acıpayam Müftüleri Hasan (Tokcan) Efendi ile Mehmet Arif¹⁸ (Akşit) Efendi, Tavas Müftüsü Cennetade Tahir Efendi ve Tavas Bektaş Tekkesi Postnişini Mazlum Baba (Bababalım) Efendi'de ilçe halkını bilinçlendirmeye çalışmıştır¹⁹. Müftülerin, Denizli ve çevresinde Milli Mücadele fikrini ateşlemelerinde bağımsız hareket etmedikleri, özellikle Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin bu hareketin oluşmasında temel rolü oynadığı anlaşılmaktadır²⁰.

Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi 17 Mayıs 1919 günü Çal halkını Çarşı Camiinde toplayıp ilk bilgilendirmeyi ve direniş çağrısını yaptıktan sonra²¹ aynı camide farklı tarihlerde, halkı düşmana karşı direnmeye sevk yönünde faaliyetlerini devam ettirmiştir. Ahmet İzzet Efendi halkı bilinçlendirerek teşkilatlandırmaya çalışmıştır²². Yunan işgalini protesto etmek için Çal'dan da telgraflar çekilmiştir²³.

Ahmet İzzet Efendi çarşı camiinde ve çarşı içinde birçok kez milleti bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmuş ise de bir defasında Çal Kaymakam Fazıl (Güleç) bey²⁴ Müftü Efendi'nin halkı bilinçlendirme ve direnişe sevk etme yönündeki çabasına; "*Müftü Efendi, şer'an üzerine düşen vazîfeyi yapmıştır. Bu bâbta benim de hakk-ı kelâmım vardır. Beni dinlerseniz ordularımız dağılmış, silâhı elinden alınmıştır. Askerlerimiz cepheleleri bırakmıştır. Bu sebeple Müftü Efendinin söylediklerini yapmak, düşmanı gazaplandırmaktan, neticede ise onların ayakları altında perişan olmaktan başka bir işe yaramayacaktır.*" sözleriyle müdahale etmiştir. Darülfunun mezunu Ortaköy'den Emin Efendi bu esnada söze karışarak "*Ey Ahali anladınız ya, Kaymakam Bey ile Müftü Efendinin reyleri arasında bir aykırılık, tamamen birbirine zâtı fikir görünüyor. Bana kalırsa Kaymakam Bey'in fikrindeyim. Hususile Ferit Paşa kabinesinden Kaymakam'a yapılan tebligatta "Memlekete çıkan Yunanlılardan korkmayınız, karşı koymayınız, onların size zararı olmaz."*, "*Şu halde bunlara karşı kıyam etmek ve hususiyle bu babta techizatımız da bulunmadığından ısrarda bulunmak doğru değildir. Medeniyet dairesinde istikbal edip teslim olmaktan başka çaremiz yoktur.*" demiştir²⁵.

Bu sözler üzerine Ahmed İzzet Efendi "*Düşmanın istilasına karşı seyirci kalmanın doğru olmadığını ve muktedir olanların elden gelen imkanları hazırlamalarının lazım geldiğini, Allah'ın emrine ve Peygamber'in sünnetine itibar edilmesini*", belirterek "*Gözlerimiz görerek ve bedenimizde canımız mevcut iken bütünü mukaddesatı İslamiye'yi Yunanlıların pis ellerine verip tahkir ve vatana ayak bastıklarını biz Müslümanlar tahammül edemeyiz. Biz silahsız ve teçhizatsız da olsa düşmana karşı koyarak evvela kendimiz sonrada kumandamız altında bulunan evladı iyalimiz şehit olmadıkça, ondan sonra cenabı Hak izin verirse onlar girebilsinler. Fakat emin olunuz ki mevrut bulunduğumuz kitabımız ve onun metbunu bulunduğumuz adeti Peygamberiye ve sünneti kavliyle bizi tebşir ediyor.*"

¹⁷ Bayar, a.g.e., C.6, s.151.

¹⁸ 1920'de Hasan Efendi milletvekili seçilince yerine Müftü olmuştur.

¹⁹ Sarıkoyuncu, *Atatürk Din...* s.125-126, Ali Sarıkoyuncu, "*Milli Mücadele'de Din Adamları ve Atatürk*", Türkler, C.15, Ankara 2002, s.937. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede I*, s.20.

²⁰ Dönemin Denizli Mutasarrıfı Faik Bey (Öztrak)'in "...Ahmet Hulusi Efendi, zor koşullar altında göreve çağırdığı kişileri, yetki ve özelliklerini çok iyi belirleyerek saptamış ve atamıştı..." sözleri bu görüşümüzü desteklemektedir. Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, (Ahmet Hulusi, Mehmet Rifat, Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kamil Efendiler), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.77. Sıtkı Aydinel, Güneybatı Anadolu'da Kuşay Milliye Harekatı, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1993, s.150.

²¹ Sarıkoyuncu, *Atatürk Din...*, s.126.

²² Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede I*, s.20. Sarıkoyuncu, a.g.m., s.937.

²³ Sarıkoyuncu, *Atatürk Din...* s.125, Sarıkoğlu, a.g.b., s.29. Sarıkoyuncu, a.g.m., s.936-937.

²⁴ Bayar'ın hatıralarında adı Fazıl Güleç olarak geçmekte ve sonraları mebus ve vali denilmektedir. Bayar, Güleç'in kendisine uzun bir hatıra yazıp gönderdiğini belirtiyor. Bayar, a.g.e., C.7, s.143.

²⁵ Şükrü Tekin Kaptan, "*Milli Mücadele'de Denizli ve Kitabeleri*", Milli Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Türk Ocağı Denizli Şubesi yayınları:2, 24-25-26 Haziran 1992, Denizli, s.79-80.

Bizde kitabımızdan aldığımız ferman ve Peygamberden öğrendiğimiz ahdi ve vadi ilahi üzerine bu yolda ısrar ediyorum, ne dersiniz cemaati müslimin" demiştir²⁶. Bu hitabet üzerine cemaatte var olan olumlu havanın bir kararsızlığa dönüştüğü ve "Üçünüz birleşiniz, güzel bir fikir beyan ediniz." demişlerdir²⁷.

Çal'da bir süre tam bir düşünce birliği oluşmadığı için morali bozulan Ahmed İzzet Efendi Süller'e gitmiştir. Bu sıradaki hâlini Müftü Efendi "Bir müddet köyümde kaldım. Burada kendi kendimi hesâba çektim. Kalbim bana; "Bu bapta sen haklısın, ısrar et, Cenâb-ı Hakk'ın vâdi yerini bulacaktır." sözleriyle anlatmaktadır²⁸.

Müftü Efendi vicdan mukayesesini kendi kendine yaparak bu yolda ısrarla birlik ve beraberliği kurmaya, düşmana karşı bu vatani korumaya karar vererek Denizli'de Mutasarrıf, müftü ve ileri gelenler ile görüşmeler yapmak üzere Çal'dan yola çıkmıştır. Önce Ali Kurt köyüne giderek yirmi beş otuz kişilik bir çeteye sâhib olan Dede Efe'yi düşman üzerine harekete geçmeye iknâ etmiş, ardından Kaklık'ta Ali Bey ile görüşerek yardım talebinde bulunmuş ve Ali Bey'den 25 kişi hazırlayacağı sözünü almıştır. Oradan Denizli'ye geçmiştir. Müftü Ahmed Hulûsi Efendi'yi görerek kendisine fikirlerini anlatmış ve birkaç engel müstesna Çal halkının çoğunluğunun kendisi ile birlikte hareket etmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Ahmed Hulûsi Efendi çok memnun olarak kendisini tebrik etmiştir. Sonra Mutasarrıf Fâik Öztürk'la görüşen Ahmet İzzet Efendi, Çal Kaymakamından konu açınca ortam gerilmiştir. Faik Bey; "Çâresiz vaziyetteyiz. Böyle bir durumda bir kaymakam, bir mutasarrıf ve bir vâli ne yapabilir?" sözlerini söyleyince, Ahmed İzzet Efendi; "Fâik Bey! Kaymakamlık, mutasarrıflık ve vâililik, milletle kâimdir. Millet cayır cayır yanmaya başladı. Biz buna seyirci kalamayız. Ne yapacaksanız yapınız. Ben kudretim nisbetinde bu uğurda bir vazîfe almaya geldim." cevâbını vermiştir. Kalem Reisi Miralay Tevfik Bey ve Müftü Ahmet Hulûsi Efendi ile görüşüp durum değerlendirmesi yaptıktan sonra Çal'a dönmüştür²⁹.

Yaptığı görüşmelerden olumlu sonuç alarak Çal'a dönen Müftü Efendi atından inmeden Hükümet binası önünde Necip Bey ile karşılaşmıştır. Necip Bey'in "Emriniz nedir, emrinize hazırız." demesi karşısında Müftü Efendi kırılgan bir tavırla "Estağfurullah, bizim size karşı emrimiz yoktur, ancak Allahın emrini söyledik, onda da tereddüt ettiniz, madem ki böyledir yalnız sizden beklediğim bize karışmayınız." demiştir. Necip Bey Müftü Efendiye "Biz sizin işinizi anlayamadık. Siz fikrinizi söyleyiniz biz hizmet edelim." demiştir. Bu konuşmaların ardından Müftü Efendi; "Buyurunuz Belediye Dairesine gidelim, başta zatı aliniz olduğu halde kendisinden bu yolda hizmeti görülebilecek kimseleri toplayıp bizim sözlerimizi kabul ettiklerine dair ahd-ı misak ederek söz verirsiniz o vakit ne yapacağımı size anlatırım."³⁰ demiştir.

Belediye Dairesi'ne davet ettiği ve bu yolda hizmeti görülebilecek önde gelenler ile bir toplantı yapmıştır. Müftü Efendi toplantıda "Allahımız bir, Peygamberimiz bir, vatanımız birdir. Muhafazasına mecbur olduğumuz mukaddesatı dinimiz de bir olduğu halde düşmandan korkup Allahın emirlerini ve peygamberin sünnetini geri mi bırakacağız. Biz Allahın emirlerini bertaraf ederek mukaddesatı dinimizi düşmana çiğnetecek olursak kendimize Türk ve Müslüman diyebilir miyiz? Saray, saltanat çöktü ise kalbinden nuru iman parlayan müminlerin cihetlerden nusrat ve imtatlara verecektir. Benim itikadım ve söyleyeceğim sözde budur. Şehit oluncaya kadar bu fikirde sebat edeceğim. Size bildiriyorum. Bu davada haklıyım. Ben fetva veriyorum. Ne dersiniz" demiştir. Toplantıya katılanların "çok muvafıktır" demesinin ardından, şunları söylemiştir. "Öyle ise dinleyiniz. Şu suretle bir ahitname yazıyorum, siz de imza edeceksiniz."³¹

Toplantıya katılanlardan bir de imzalı senet almıştır. Çal halkından yirmi kişinin imzaladığı senette; "Efendim! Bâlada muharrer esami sahipleri, cümlemiz dinimizi, vatanımızı, namusumuzu vikâye için size iştirak etmeye söz veriyoruz. Buna dair her ne emir olursa tenfisine (ifasına) amadeyiz Eğer

²⁶ Şükrü Tekin Kaptan, *Türk Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, C.2, Denizli 2000, s.57.

²⁷ Kaptan, a.g.b., s.80. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede II.*, s.267.

²⁸ Hüseyin Donbay, *Denizli'yi Kurtaran ve Koruyanlar*, Denizli 1996, s.73. Kaptan, a.g.b., s.80.

²⁹ Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede II.*, s.267-268, Kaptan, a.g.e., s.80. Bu değerlendirmede Ahmet İzzet Bey'in sahip olduğu gücü Müftü Ahmet Hulûsi Efendi öğrenmiş ve birkaç gün sonra haber verdiğinde harekete geçmesini istemiştir.

³⁰ Kaptan, a.g.e., s.80.

³¹ Kaptan, a.g.b., s. 80-81.

muhafelet olunursa kendimizi ve katlimizi helal ederiz." denilmiştir³². Bu yirmi kişi imzaladıkları belge ile 15 Temmuz 1919 tarihinde Müftü Ahmet İzzet Efendi Başkanlığı'nda Çal Heyeti Milliyesi'ni kurmuş oluyordular³³.

Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin başkanlığında kurulan Çal Heyet-i Milliyesi içerisinde, Necip Bey, Hacı Mahmut Efendi, Ortaköylü Emin Efendi, Ortaköylü Şakir Ağa, Çal Belediye Reisi Hacı Mehmet Ağa, Derviş Efendi, Damat Zade Abdullah Efendi, Ahmet Zade Osman Efendi, İzzet Efendi, Hacı Mustafa Zade Tevfik, Abdurrahman Ağa, Sadık Efendi, Bekir Ağa oğlu Mustafa ve Rıza Efendiler, Zeybek (Zeybekzade) oğlu Ali Ağa, Hacı Mehmet Ağa Zade Zekeriya Efendi, Arap Zade Ahmet Efendi, İbrahim Çavuş, Ahmet Çavuşoğlu Hüseyin, Ahmet Ağa Zade Derviş Efendi görev almıştır³⁴. Heyet-i Milliye içinde yer alanlar kendilerine verilecek emirlere aykırı davrandıkları taktirde idamlarının helal olacağını taahhüdünde bulunmuşlardır³⁵.

Bu toplantıda Müftü Ahmet İzzet Efendi reis tayin edilmiştir. Çal Heyet-i Milliye Reisi olarak Müftü Efendinin ilk yaptığı faaliyet Çal Jandarma dairesinin kapısını kırdırarak sekiz sandık cephane, on-on iki mavzer, bir takım süngü ve palaların alınarak gönüllülere dağıtılması olmuştur. Müftü efendi ayrıca Çal eşrafından, köylerin eşrafları ile irtibat kurarak gönüllü kayıt etmek ve cepheden kaçan askerlerin varsa silahlarını toplamak üzere köylere gitmelerini istemiştir. Bu süreçte köy eşraflarının mümkün olduğu kadar silahları toplamaları ve asker kaçaklarının güzergahı olan Zeyve (Akkent) yolunun kontrol altına alınması sağlanmıştır³⁶. Müftü Efendi'de bu sırada atına binerek bizzat gönüllü kuvvet kurmak için köy köy kasaba kasaba dolaşmış, halkı teşkilatlanmaya teşvik etmiştir. Ahmed İzzet Efendi bundan sonra fiilen düşmana karşı koyma hareketine katılmıştır. Heyet-i Milliye gönüllü ve maddi yardım toplanması konularınca taktire şayan bir başarı göstermiştir³⁷. Bu faaliyetlerinde Yedek Subay Ahmet (Akşit) kendisine yardımcı olmuş, O'da köy köy dolaşarak halkı işgallere karşı direnme konusunda bilgilendirmeye çalışmıştır³⁸.

İŞGALLERİN GENİŞLEMESİ KARŞISINDA YAPILAN FAALİYETLER

27 Mayıs'ta Aydın'ı işgal eden Yunanlılar³⁹, 4 Haziran 1919'da Nazilli'yi işgal etmişlerdir⁴⁰. Yunanlıların Batı Anadolu Bölgesi'ne bir an önce yerleşmek arzusuyla hızlı bir şekilde işgalleri sürdürmeleri Denizli'de büyük bir heyecan yaratmış ve iki gün sonra 29 Mayıs 1919 tarihinde Denizli'de Heyet-i Milliye kurulmuştur⁴¹. Denizli ve Sarayköy'de olduğu gibi Müftü Efendinin çabaları ile Çal'da da Heyet-i Milliye'nin kurulması önemli olmuştur⁴². Çal Belediye reisliği ile Denizli arasında muhaberede kurulmuştur⁴³.

Yunanlıların Büyük Menderes vadisi içindeki işgalleri Sarayköy ve Denizli'de endişe oluştuyordu. Sarayköy'de bir cephe kurulması bir zorunluluk olarak hissedilince Mirasoğlu Yüzbaşı Şükrü,

³² Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede II.*, s.266.

³³ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s.164. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede II.*, s.269.

³⁴ Tütenk, *a.g.e.*, s.27.

³⁵ Köstüklü, *a.g.e.*, s.73. Kaptan, *a.g.e.*, s.83.

³⁶ Kaptan, *a.g.e.*, s.81.

³⁷ Köstüklü, *a.g.e.*, s.74.

³⁸ Tütenk, *a.g.e.*, s.13, Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede II.*, s.268-269.

³⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu yayını, 2.Baskı, Ankara 1988, s.48, Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.57.

⁴⁰ Kocatürk, *a.g.e.*, s.52, Metin Ayışığı, *"Unutulan Soykırım: Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi"*, Türkler, C.15, Ankara 2002, s.779. İsmail Aka-Vehbi Günay- Cahit Telci, *Türk istiklal Harbi Başında Milli Mücadele Süvari Yüzbaşı Ahmed*, Akademi Kitabevi, İzmir 1993, s.66.

⁴¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara 1983, s.63. Toker ve Kocatürk, *Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti kurulduğunu belirtmektedir*. Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.33, Kocatürk, *a.g.e.*, s.49.

⁴² Sarayköy Heyeti Milliyesi'nin kurulmasının arkasından Babadağ ve Buldan'da da Heyet-i Milliye kurulması faaliyetlerine girilmiştir. Sarayköy'den Buldan'a giden heyetin Buldan hükümet dairesinde yaptığı toplantıda resmi sıfatlı bir din görevlisi "Biz ruhaniyiz, böyle şeylere karışmayız." diyerek harekete destek vermemiştir. Buldan'da halkın arzusu ile Heyet-i Milliye kurulmuş ise de din görevlilerinin vatan savunması konusunda hepsinin aynı fikirde olmadıkları da bu örnekten anlaşılmıştır. Bayar, *a.g.e.*, c.6 s.157.

⁴³ Akın, *a.g.e.*, s.15.

Mülazım Hoca Zade Ali Tevfik, Derebey oğlu Ali Fehmi, Vasfı, Vecihi, Yüzbaşı Baha, Nazilli Askerlik şubesinde Emin Beyler Sarayköy'e gitmişlerdir⁴⁴.

Denizli Mutasarrıfı Çal'daki Topçu Alayı'nda bulunan 200 erat ve halktan askere alınacak 400-500 kişilik bir kuvvete ihtiyaç duyulabileceğinden, Alay komutanlığına bu yönde emir verilmesi beklentisi içerisinde bulunmaktadır. II. Tümen Kalem Başkanı Albay Tevfik Bey'in 6 Haziran 1919 da Çine'den yazılı emrinde Alay komutanı ile işbirliği yapılarak Çal ve çevresinden gönüllü erlerin toplanarak Alay komutanlığı emrine verilmesi, yedek subay varsa Hakkı beyin komutansına geçmesi, kaymakam, müftü ve mahalli eşrafın bu yolda çaba sarf etmesi istenmektedir⁴⁵. Çal'dan Topçu Alay Kumandanı Binbaşı Hakkı Bey Çal kazasından yola çıkarak, Topçu Yüzbaşı Kemal Bey'in fedakarlığı ile iki sahra topunu Sarayköy'e getirtmiş, ancak Çal'daki erlerin dağılması nedeniyle diğer toplar Çal'da kalmıştır. Çal'dan Sarayköy'e 100 topçu eri gelmiş ise de bunlar kısa süre içerisinde karşı propagandaların etkisi ile 40 kişiye düşmüştür⁴⁶.

Yunanlılar 19-20 Haziran gecesi Nazilli'yi boşaltmak zorunda kaldıysa da⁴⁷ 24 Haziran'da Nazilli'yi tekrar işgal etmişlerdir⁴⁸. 29 Haziran'da Aydın'ı Yunanlılardan almak için harekete geçilmiş ve 30 Haziran'da Aydın geri alınmıştır. Yunanlıların Aydın'ı geri almak üzere 3 Temmuz'da yaptıkları saldırı başarılı olmuş ve Aydın 4 Temmuz günü yeniden işgal edilmiştir. Milli kuvvetler çarpışarak Nazilli'ye doğru geri çekilmeye başlamışlar ve Umurlu'da yeni cephe kurma çalışmaları yapılmıştır. Köşk'e çekilen milli kuvvetler ancak 20 Temmuz'da cephe kurabilmişlerdir⁴⁹.

Denizli Heyet-i Milliyesi tarafından 18 Temmuz 1919 günü seferberlik ilan edilerek 1884-1894 arası doğumlu vatandaşların silah altına alınması kararlaştırılmıştır. Ahmet İzzet Efendi komutasında Çal'dan 20 Temmuz günü 100 gönüllü cepheye uğurlanmıştır⁵⁰. Bu sırada en büyük sıkıntı gönüllülerin silahlandırılmaması olmuştur⁵¹. Aynı dönemde cephede bulunmak durumunda olan Müftü Ahmet İzzet Efendi Çal Heyet-i Milliye reisliğinden ayrılmış ve yerini Necip Bey almıştır⁵².

Çal'dan Müftü Ahmet İzzet Efendi, Ali Kurt köyünden Dede Efe ve adamları ile Kaklık'tan Ali Bey'in temin ettiği 25 kadar milis kuvvetinden oluşan Çal müfrezesi, başlarında Müftü Efendi ile Denizli Müfrezesi, Müftü Hasan Efendi ve Kızılhisar'lı Hasan Efendi komutasında Acıpayam Müfrezesi, Teğmen Mümtaz Efendi komutasında Tavas Yıldırım Müfrezesi, Tavas'tan Hırkalı Halil Ağa Müfrezesi⁵³ 23 Temmuz günü Denizli'den hareket ederek akşamına Köşk cephesine ulaşmışlardır⁵⁴.

⁴⁴ Tütenk, a.g.e., s.15.

⁴⁵ Toker, *Denizli Tarihi*, s.136.

⁴⁶ Bayar, a.g.e., C.6. s.153.

⁴⁷ Albayrak, a.g.e., s.107.

⁴⁸ Albayrak, a.g.e., s.108.

⁴⁹ M.Ali Ünal, "Milli Mücadele'de Direbolu Köyü ve Yunan İşgali", Milli Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Türk Ocağı Denizli Şubesi yayınları:2, 24-25-26 Haziran 1992, Denizli, s.14.

⁵⁰ Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede I*, s.89. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede II*, s.269, Sarıkoğlu, a.g.b., s.33-34, Köstüklü, 19 Ağustos tarihini vermekte ve Hacı Şükrü bey'in emriyle 1884-1893 doğumlu efradın 48 saat içinde Denizli Heyet-i Milliye'sine müracaat etmelerinin istendiğini belirtmektedir. Köstüklü, a.g.e., s.122. Toker, 1300 den 1310 doğumlulara kadar erkeklerin silah altına çağrıldığını belirtmektedir. Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.52. Albayrak, Genel seferberlik ile Askerlik şubelerinden Künye Defterlerinin getirtilerek 1300-1310 (1883-1993) yılları arası doğanların silah altına çağrıldıklarını belirtmektedir. Albayrak, a.g.e., s.102. Apak ise "...310 ila 314 doğumlu efrat için mecburi askerlik tatbik edilmiş, bunun aşağısı ve üstü gönüllü ve maaşlı olarak kullanılmıştı..." demektedir. Apak, a.g.e., s.110.

⁵¹ Tütenk, a.g.e., s.55. Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.81.

Çal

Denizli Heyeti Milliyesine:

310'dan 313'e kadar olan efradı silahsız olarak dakika kaçırmaksızın Çal şubesine teslim ediyoruz. Şubece peyderpey sevk ediliyor. Silah tedariki katıyen mümkün olmadığından silahlı efrad gönderilemeyeceği.

29/Temmuz/335

Çal Heyeti Milliyesi"

⁵² Köstüklü, a.g.e., s.74. Necip Bey'in başkanlığı döneminde Meclis-i Mebusan üyeliği için Heyet-i Milliye'nin taktiri ile Çal'dan Müftü Zade Emin Efendi mebus seçilmiştir. Bu durum 3 Ocak 1920 tarihli telgraf ile Ankara'ya bildirilmiştir.

⁵³ Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.56.

⁵⁴ Tütenk, a.g.e., s.29. Yukarıda geçen bilgi yazarın kitabında yer alan 27 Temmuz 335 tarihli telgraf ile çelişmektedir. Telgraf şöyledir.

Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ve Demirci Mehmet Efe ile birlikte hareket eden Ahmet İzzet Efendi bu cephede düzenli birlikler kuruluncaya kadar teşkil ettiği milis kuvvetleriyle mücadeleye devam etmiştir⁵⁵. Çal ve çevresinden yanına topladığı 100 kişilik bir gönüllü kuvveti ile Aydın-Köşk cephesinde mücadelesini sürdürmüştür⁵⁶.

Denizli Heyet-i Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin 30 Temmuz 1919 günlü Aydın Cephesi Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü Bey'e ve Demirci Mehmet Efe'ye çektiği telgrafta kazaların heyetlerine silah geldiği gün hemen cepheye gönderilmesi konusunda telgraf çekip, telgrafını te'kit ettiğini bildirmektedir. Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin milli kuvvetlerin ikmalî için bölge ile irtibatlı olduğu da anlaşılmaktadır⁵⁷.

5 Ağustos'tan itibaren Çal ve Tavas mücahitleri Yunan kuvvetleri üzerine başarılı hücumlar yapmışlardır. Bu sırada cephede Arap Dede kumandasında 110 mevcutlu Çal mücahitleri 400 m'lik bir yeri tutmaktadır. Aynı zamanda Mestan kuvvetleri içinde bulunan 22 Çal mücahidi de cephede bulunmaktadır. Cepheye gönüllü ve cepheye sevkî de devam etmektedir. 11 Ağustos 1919 tarihinde 194 Çal mücahidinin cephede bulunduğu bilinmektedir⁵⁸.

Birinci Nazilli kongresi bu sırada ilçe ve bucaklardan gelen Heyet-i Milliye üyeleri ile 6 Ağustos 1919'da toplanmıştır⁵⁹. İlçe Kaymakamının muhalif olmasına rağmen kuva-yı milliyenin Nazilli'deki ağırlığı nedeniyle kongre toplanmıştır. Kongrede görüşmeler yapıldıktan sonra, para toplanması ve cephenin ihtiyaçlarının karşılanması için bir "heyet-i merkeziye" oluşturulması ile dağılmıştır. Bu kongreye Çal'dan delege olarak Tefik, Derviş Beyler ile Müftüzade Emin Efendi katılmıştır⁶⁰. Bu kongrede kurulan 45 kişilik "Aydın Cenup Cephesi Müdafî-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi"⁶¹ içerisinde Çal'ı Mehmet Tefik Efendi temsil etmiştir⁶². Bu ilk kongreden sonra Alaşehir'de, iki defa Balıkesir'de ve tekrar Nazilli'de daha geniş katılımlı iki kongre daha toplanmıştır⁶³.

Çal Heyeti Milliyesi Aydın Kuva-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü Bey'in istediği 40 topçu erini Askerlik Şubesinden temin ederek 18 Ağustos'ta Kaklık İstasyonuna göndermiştir⁶⁴. Aydın'ı geri almak üzere 29 Ağustos 1919'da girişilen Üçyol muharebeleri başarılı olamamıştır⁶⁵.

Birinci Nazilli Kongresinden sonra ikincisi 19 Eylül 1919 günü toplanmıştır. Bu kongre güney cephesindeki örgütlenmeyi Alaşehir Kongresinde alınan kararlar ile yeniden düzenleyerek cephenin

DENİZLİ HEYETİ MİLLİYESİNE

Çal

Müftü Efendi, 25 müsella ve güzide gönüllü ile şimdi Kaklıkta müteveccihen hareket etmiştir. Mezkur efrat eşkiya takımından olduklarından Kaklık'ta beklemeleri mahzurdan salim olmayacağından herhalde yarın tren bulundurulması.

27/Temmuz/335

Çal Heyeti Milliyesi"

⁵⁵ Donbay, a.g.e., s.74.

⁵⁶ Sarıkoyuncu, Milli Mücadelede I, s.20.

⁵⁷ Sarıkoğlu, a.g.b., s.37.

⁵⁸ Köstüklü, a.g.e., s.104-105.

⁵⁹ Kocatürk, a.g.e., s.77, Toker, Denizli Tarihi, s.143. Toker, Kuvayı Milliye..., s.60. Tekeli-İlkin, kongrenin 6-9 Ağustos 1919'da toplandığı bilgisini vermektedir. Tekeli-İlkin, a.g.e., s.181. Gökbel, kongrenin toplanma tarihi için 8 Ağustos'u vermektedir. Asaf Gökbel, Milli Mücadelede Aydın, Aydın 1964, s.372.

⁶⁰ Celal Bayar, Müftüzade Emin Efendi'nin kuva-yı milliyeyi içinden çökertmek üzere görevlendirilmiş olduğunu belirtmektedir. Bayar, a.g.e., c.7, s.104-105. Toker ve Tütenk, Çal'dan sadece Mehmet Tefik Efendi'nin katıldığını belirtmektedir. Toker, Kuvayı Milliye..., s.60, Tütenk, a.g.e., s.32.

⁶¹ Emin Aslan Tokat, Milli Mücadelede Sarayköy Hatıralarım, İstanbul 1995, s.39.

⁶² Toker, Denizli Tarihi, s.143. Dayı, 8 Ağustos 1335 tarihinde alınan kongre kararlarının 3. maddesinde Heyet-i Milliye teşkil olunan yerler arasında Çal'ın bulunduğunu göstermektedir. Esin Dayı, Nazilli Kongreleri (1919) Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 866, Erzurum 1998, s.71. Ayrıca 17 Ağustos 1335'te imzalanan 8 Ağustos kararlarının yer aldığı surette Çal Murahhası olarak kararlara imza koyanlar arasında Mehmet Emin adı geçmektedir. Dayı, a.g.e., s.73.

⁶³ Bayar, a.g.e., C.7, s.105. Dayı, Üçüncü Nazilli Kongresine Çal'dan delege katıldığına dair bir bilgi vermemektedir. Dayı, a.g.e., s.104. Buğdaycı, 6 Ekim 1919'da toplandığını belirttiği Üçüncü Nazilli Kongresinde Çal'dan katılım olduğuna dair bilgiye yer vermemektedir. Aslan Buğdaycı, Milli Mücadele'de Nazilli, 1919-1922, Nazilli 1996, s.106.

⁶⁴ Köstüklü, a.g.e., s.122.

⁶⁵ Tokat, a.g.e., s.62.

siyasal odağı olacak Heyeti-i Merkeziye'yi oluşturmaktır. Birincisine göre daha geniş katılımlı olan ikinci kongreye de Çal iki temsilci göndererek katılmıştır⁶⁶.

Çal Heyet-i Milliye Reisi Necip bey, Eylül sonu ile Ekim başlarında düşmanla temas artınca 6 Ekim'de Çal köylerine bir bildiri yayınlayarak, köylerde bulunan efradın Aydın cephesindeki muharebelerin başlaması nedeniyle Cuma günü cepheye sevk edilmek üzere Çal'a gelmelerini istemiştir⁶⁷.

22 Aralık 1919'da Yunan mezaliminin büyük boyutlarda kendisini göstermesi Çal'da 15.000 kişinin katıldığı bir mitingin yapılmasına yol açmıştır. Müftü Efendi konuşmalarıyla halkın duygularına tercüman olmuş ve yedi arkadaşı ile miting sonunda alınan kararlar imzalanarak Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine, suretleri İstanbul'daki Amerika, İngiliz, Fransız, ve İtalyan temsilcilerine ve Yenigün, Tasvir, İkdam, Monitör ve Oryantal gazetelerine gönderilmiştir⁶⁸.

Haziran 1920'ye kadar cepheye çok büyük bir değişiklik olmamasına rağmen Yunanlıların 22 Haziran 1920 de genel taarruza geçmeleri ile Köşk cephesi düştü⁶⁹. Milli kuvvetler dağınık bir halde Sarayköy'e çekilerek 24/25 Haziran 1920 gecesi Milli Karargah Sarayköy'de kurarak bu bölgenin işgali engellenmeye çalıştılar⁷⁰. 3 Temmuz'da Nazilli, arkasından Buldan işgal edildi⁷¹. Köşk ve Sarayköy tarafından geri çekilen gönüllüler ve zeybekler Çal, Ortaköy ve Yeşiloba'da (Medele) cephe oluşturmuşlardır. Ahmet İzzet Efendi bu dönemde Demirci Mehmet Efe ve Necip Ağa'nın görüşleri ile gerekli ihtiyaçları karşılamak üzere Çal'da bulunmak durumunda kalmıştır. Ahmet İzzet Efendi, tebdil-i hava için Çal'da bulunan Ethem Bey'den Çal'da görev almasını istemiş, bunu kabul eden Ethem Bey toplanan askerleri komuta etmeye başlamıştır⁷². Çivril ve Çal bölgesinde düşmanın yaklaşmasıyla birlikte heyecan artmış ve gönüllü sayısında önemli bir artış görülmüştür⁷³. Bu gelişmelerin sonucunda 4 Temmuz 1920 günü 57. Tümen Karargahı Denizli yakınlarında Goncalı İstasyonuna taşınmıştır. Yunan kuvvetlerinin Alaşehir üzerinden 5 Temmuz 1920 günü Buldan'ı işgal etmeleri ardından Güney, Çal ilçesinin Menderes nehrinin sağ tarafında kalan Bekilli, Süller, Şapçılar⁷⁴, Yeşiloba (Medele), Kutlubey (Moraca), Deşdemir, Üçkuyu, Şalvan (Şeyh Elvan) gibi köyleri de işgal altına girmiştir⁷⁵. Süller Köyüne gelen Yunan askerleri köyde Müftü Efendiye aramışlar ve bulamadıkları için evini, değirmenini ve 8-10 yük kap-kacak, kitap ve sairesini yağmalamışlardır⁷⁶.

8 Temmuz'dan itibaren Denizli Sökeli Ali Efe'nin öldürülmesi ile başlayan Denizli Olayı ve etkileriyle de uğraşmak durumunda kalmıştır. Demirci Mehmet Efendi'nin Denizli'nin yönetimi üzerinde etkisi başlamıştır.

Ekim sonlarında Çal bölgesinden 1000'e yakın gönüllü Ortaköy'de toplanmıştır⁷⁷. 1-15 Eylül 1920 tarihleri arasında 1892-1899 doğumlular arasından 53 kişi Çal'dan cepheye sevk edilmişlerdir⁷⁸. 26-27

⁶⁶ Bu kongreye Antalya, Burdur, Isparta, Denizli, Mentеше livalarından başka Apa, Atça, Eşme, Alaşehir, Eğridir, Uluborlu, Bademiye, Balyanbolu, Buldan, Bozdoğan, Çivril, Çardak, Honaz, Dalama, Sarayköy, Sultanhisar, Keçiborlu, Güney, Sandıklı, Tavas, Garbi Karaağaç, Kadıköy (Babadağ) Karacasu, Karahayıt, Kuyucak, Nazilli, Muğla, Bodrum, Fethiye, Köyceğiz, Marmaris, Milas kaza ve nahiyelerinden de ikişer delege katılmıştır. Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.218-219. Gökbel, *a.g.e.*, s.375. Dayı, İkinci Nazilli Kongresinde Çal'ı Müftü Zade Emin Efendi'nin temsil ettiğini belirtmektedir. Dayı, *a.g.e.*, 85.

⁶⁷ Köstüklü, *a.g.e.*, s.123.

⁶⁸ Mitingte alınan kararlar için bakınız. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede II.*, s.269-271.

⁶⁹ Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.67, Kocatürk, *a.g.e.*, s.174, Ünal, *a.g.b.*, s.14. Diğer yazarlar 22 Haziran genel saldırısını tarih olarak verirken Tüten, Köşk cephesinin Yunanlıların 24 Haziran 1920 günü yapılan saldırılarıyla düştüğünü belirtmektedir. Tüten, *a.g.e.*, s.40.

⁷⁰ Toker, *Kuva-yı milliye...*, s.67. Tüten, *a.g.e.*, s.40.

⁷¹ Köstüklü, *a.g.e.*, s.106.

⁷² İlçemiz Bekilli 1998, Bekilli Kalkınma ve Dayanışma Derneği, s.46.

⁷³ Köstüklü, *a.g.e.*, s.106.

⁷⁴ Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.67.

⁷⁵ İlçemiz Bekilli 1998, s.47.

⁷⁶ Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede II.*, s.272, 4 Mayıs 1930 tarihli Çal Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlığı'nın yazısında düşmanın Müftü Efendiye verdiği zararın 10.000 Türk Lirası olduğu belirtilmektedir.

⁷⁷ Köstüklü, *a.g.e.*, s.106.

⁷⁸ Köstüklü, *a.g.e.*, s.125.

Ekim 1920'de Isparta Mebusu ve Timur Alayı Komutanı Hafız İbrahim Bey, Demirci Mehmet Efe'ye çektiği telgraf ile Alayı'nın Çal'a gittiğini, Ahmetli civarını fırkanın teslim alacağı bilgisini veriyordu⁷⁹. Demirci Mehmet Efe'nin bu sıralarda Çal Kuva-yi Seyyare Umum Kumandanlığı görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır⁸⁰.

Müftü Ahmet İzzet Efendi, Necip Bey'den Heyet-i Milliye reisliğini Ağustos 1920 de almış olmalıdır. TBMM hükümetinin kurulması ardından Heyet-i Milliyelerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla yeniden kurulmaları ile Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturulmuş, bu sırada Çal Müftülüğü görevini fiilen yürüten Ahmet İzzet Efendi'nin cemiyet başkanlığını sürdürmeyecek Derviş Bey'in seçilmesini desteklediği anlaşılmaktadır. Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruluşundan kapatılmasına kadar dört yıllık süreçte Denizli sancağı içerisinde en iyi çalışan cemiyet olmuştur⁸¹. Çal Heyet-i Milliyesi Ağustos 1920 başına kadar 100.000 liraya yakın para, Temmuz'un ilk haftasından 4 Ağustos'a kadar 264 silah, 31.000 cephaneyi cepheye sevk etmiştir⁸².

Konya Ayaklanmasının (2 Ekim-22 Kasım 1920) bastırılmasında Demirci'nin kuvvetleri arasında Çal milisleri de yer almıştır. 13 Ekim'de Dinar'dan Eğridir'e gelerek, oradan Şarkikaraağaç'a geçen kuvvetler gerekli tedbirleri aldıktan sonra 16-17 Ekim'den itibaren bölgedeki isyanın bastırılması aktif rol oynamışlardır⁸³.

Milli Mücadele döneminde Çal kaza merkezi fiilen işgale uğrayarak tahrip edilmemekle birlikte Çal çevresi ve Çal'a bağlı bir kısım köylerin fiilen işgal gördükleri ve Yunan mezalimine uğradıkları anlaşılmaktadır. 11 Temmuz 1919 tarihli Çal kaymakamı Şemseddin Bey'in Denizli Mutasarrıflığına gönderdiği yazıdan Yunanlıların yaptıkları mezalim hakkında bilgi verilmektedir⁸⁴. Ayrıca Denizli, Çal, Muğla ve Milas tarafından çeşitli nedenlerle İzmir'e giden ihtiyar Müslüman kadın ve erkekler soyulmaktadırlar⁸⁵.

Yunanlılar 20 Temmuz 1922 günlü Denizli Mutasarrıflığı raporundan anlaşıldığı üzere, Hasköy, Taşdemir köyünde mezalim ve soygunlar yapmışlardır⁸⁶.

Çal ilçesinin Büyük Menderes'in sağ tarafında kalan kasaba ve köyleri işgal altında kaldığı için kuva-yı milliye hareketine katılamamışlardır⁸⁷.

Kurtuluş savaşından sonra ömrünü büyük bir tevazu ve feragat hissi içinde yaşayan Müftü Ahmet İzzet Efendi'ye 3354 ve 3365 sayılı olarak iki istiklal madalyası tahsis edilmiştir⁸⁸. 3354 sayılı beratındaki adı "Çal Kazası Müdafaa-i Hukuk Heyetinden Müftü Ahmet İzzet Efendi", 3365⁸⁹ sayılı tahsis beratında da "Denizli Çal Müftüsü İzzet Efendi" şeklinde düzenlenmiştir. İkisinde de "Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti" olarak kayıtlı olup, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın imzası bulunan berat 17 Mart 1926 tarihini taşımaktadır⁹⁰.

⁷⁹ Bayram Kodaman-Hasan Babacan, *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Milli Mücadele İle İlgili Belgeler*, Süleyman Demirel Üniversitesi, AİT Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Göltaş Kültür Dizisi:6, Yeni Matbaa, Isparta 1988, s.239.

⁸⁰ Kodaman-Babacan, *a.g.e.*, s.252.

⁸¹ Köstüklü, *a.g.e.*, s.74. Kaptan, *a.g.e.*, s.81. Çal Müftüsü Ahmet İzzet Bey Heyeti Milliye Reisliğini Müdafaa-i Hukuk reisliğine dönüşürken bırakma kararı almıştır. Necip Bey'i yerine bırakmak istemiş, ancak Necip Bey kabul etmeyince Derviş Bey bu göreve getirilmiştir.

⁸² Köstüklü, *a.g.e.*, s.129-130.

⁸³ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, C.VI, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921) Ankara 1974, s.199.

⁸⁴ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.201. Molla Köyü, Şeyh Elvan, Kavaklar köyünde yapılanlar bilinmektedir.

⁸⁵ Azmi Yıldırım, *"Rum Çetelerinin Türklere Karşı Faaliyetleri (1912-1922)"*, Türkler, C.15, Ankara 2002, s.808.

⁸⁶ Turan, *a.g.e.*, s.202.

⁸⁷ Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.43.

⁸⁸ Bir kişiye iki İstiklal Madalyası verilmesi özel bir durum olmaktan öte, ikincisi sehven verilmiştir. Durum verildikten bir yıl sonra anlaşılmış ise de Orgeneral Kazım Özalp madalyalardan birini geri isteme yoluna gitmemiştir. Cemal Kutay, *Kurtuluşun "Kuvvaci" Din Adamları*, Aksoy Yayıncılık, Cemal Kutay Dizisi:7, 1998, s.286.

⁸⁹ Sarıkoyuncu, Milli Mücadelede II, s. 272, 24 nolu dipnotta 3565 numara olarak geçmektedir.

⁹⁰ Kaptan, *a.g.e.*, s.58.

Ankara Fetvasını da tasdik etmiş olan Ahmet İzzet Efendi Çal Müftülüğü görevini kendi isteği ile emekliye ayrıldığı 29 Nisan 1950 tarihine kadar sürdürmüştür⁹¹.

6 Haziran 1952 tarihinde vefat eden Müftü Ahmet İzzet Çalgüner'in kabri Süller kasabasında bulunan Yukarı Çarşı Camii'nin bahçesindeki aile mezarlığında olup baş mezar taşı kitabesi aşağıdaki gibidir.

“Zair pek sezaadır hatmi, Kur'an eyle sen şu yatan,
Müşkülâtı bi zamanda, hizmet etti, vatana.
Bir tabur asker gönüllü yardım etti, atana
Olmasaydı kim bakardı can alıp can satana
Manevi maddi cihedden çok aradı çareler,
Her cihetten çok çalıştı Müftü Ahmet İzzet Çalgüner
Bari bir İhlas ile bir Fatiha sun ruhuna
Cennet'ül mevada, daim bir makamı buluna (06.06.1952)⁹²

SONUÇ

Batı Anadolu'daki işgaller karşısında, bölge insanının bir kısmı vatan savunması yönünde heyecan duyarken, bir kısmı İstanbul'daki padişah ve hükümetin tutumu ile endişeye kapılıp “bekle gör” havası içerisinde idiler. Milli mücadele döneminde toplum üzerindeki var olan derin etkilerini Müftü Ahmet Hulusi Efendi ve Müftü Ahmet İzzet Efendi gibi bu kudretli adamlar millet lehine kullanmayı başarmışlardır. Bu kudretli adamlar bir taraftan işgal güçlerine karşı mücadeleye çalışırken, diğer taraftan yobazlara, din istismarcılarına ve körü körüne İstanbul'daki padişaha ve hükümete itaat etmeyi millete hizmet sayanlara karşı da mücadele etmek durumunda kalmışlardır.

Denizli Vilayet merkezinde Müftü Ahmet Hulusi Efendi, kazalarda kaza müftüleri hareketin en başında yer almışlardır. Bu insanlar camilerden ve mitinglerden halka ulaşım bilgilendirmede, fiilen silaha sarılıp vatan toprağını savunmada, asker ve iâşe toplayıp vatana yardım etmekte önemli hizmetler yapmışlardır. Bu vatanperverler halkın nabzını vatanın kurtarılması yönünde tutmuşlardır.

Bu kişiler kuva-yı milliye cephesinde yer almakla birlikte, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri içerisinde de etkin görevler almışlar, kongrelere katılmışlar, halkın Milli Mücadele'ye yönelik bilgilendirilmeleri ve bilinçlendirilmeleri yönünde görev yüklenmişlerdir.

İstanbul Hükümetlerinin din istismarına, Milli Mücadele'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı halkı kışkırtma girişimlerine, dini kullanarak isyanlar çıkartmalarına karşı Anadolu'nun bu nüfuzlu adamları halkı bilinçlendirerek mücadele etmişlerdir. Çal Müftüsü Ahmet İzzet Çalgüner'de Milli Mücadele'ye katılarak olumlu hizmetlerde bulunmuş önemli isimlerden biri olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- AKA, İsmail- GÜNAY, Vehbi-TELCİ, Cahit, *Türk istiklal Harbi Başında Milli Mücadele Süvari Yüzbaşı Ahmed*, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.
AKIN, Veysi, *Milli Mücadele'de Sarayköy*, Denizli 2001.
ALBAYRAK, Mustafa, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 - 2 Ağustos 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998.
APAK, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1990.

⁹¹ Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede II*, s.272.

⁹² Şükrü Tekin Kaptan, *Denizli Kitabeleri*, Denizli 1999, s.100.

- AYDINEL, Sıtkı, Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye Harekatı, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1993.
- AYIŞIĞI, Metin, "Unutulan Soykırım: Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi", Türkler, C.15, Ankara 2002.
- BAYAR, Celal, *Bende Yazdım*, Milli Mücadeleye Gidiş, Sabah Kitapları, C.5, İstanbul 1997.
- BAYAR, Celal, *Bende Yazdım*, Milli Mücadeleye Gidiş, Sabah Kitapları, C.6, İstanbul 1997.
- BAYAR, Celal, *Bende Yazdım*, Milli Mücadeleye Gidiş, Sabah Kitapları, C.7, İstanbul 1997.
- BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara 1983.
- BUGDAYCI, Aslan, Milli Mücadele'de Nazilli, 1919-1922, Nazilli 1996.
- DAYI, Esin, *Nazilli Kongreleri (1919)* Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 866, Erzurum 1998.
- DONBAY, Hüseyin, *Denizli'yi Kurtaran ve Korumayanlar*, Denizli 1996, s.73. Kaptan, a.g.b., s.80.
- Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, C.VI, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921) Ankara 1974.
- GÖKBEL, Asaf, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın 1964.
- İlçemiz Bekilli* 1998, Bekilli Kalkınma ve Dayanışma Derneği, s.46.
- KAPTAN, Sükrü Tekin, "Milli Mücadele'de Denizli ve Kitabeleri", Milli Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Türk Ocağı Denizli Şubesi yayınları:2, 24-25-26 Haziran 1992, Denizli.
- KAPTAN, Sükrü Tekin, *Denizli Kitabeleri*, Denizli 1999.
- KAPTAN, Sükrü Tekin, *Türk Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, C.2, Denizli 2000.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu yayını, 2.Baskı, Ankara 1988.
- KODAMAN, Bayram- BABACAN Hasan, *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Milli Mücadele ile İlgili Belgeler*, Süleyman Demirel Üniversitesi, AİİT Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Göltaş Kültür Dizisi:6, Yeni Matbaa, Isparta 1988.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara 1999.
- KUTAY, Cemal, *Kurtuluşun "Kuvvacı" Din Adamları*, Aksoy Yayıncılık, Cemal Kutay Dizisi:7, 1998.
- Sakarya İli Özel İdaresi, *Türk Kurtuluş Savaşında Kuva-yı Milliye Dönemi 30 Ekim 1918 - 23 Nisan 1920 Olaylar-Öncüler*, İstanbul 1991.
- SARIKOĞLU, Ali, "Milli Mücadelede Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi", Milli Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Türk Ocağı Denizli Şubesi yayınları:2, 24-25-26 Haziran 1992, Denizli.
- SARIKOYUNCU, Ali, "Milli Mücadele'de Din Adamları ve Atatürk", Türkler, C.15, Ankara 2002.
- SARIKOYUNCU, Ali, *Atatürk Din ve Din Adamları*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2. Baskı, Ankara 2002.
- SARIKOYUNCU, Ali, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, (Ahmet Hulusi, Mehmet Rifat, Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kamil Efendiler), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- SARIKOYUNCU, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları II*, (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları), Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1997.
- SAHINGÖZ, Mehmet, "Milli Mücadele'de Protesto ve Mitingler", Türkler, c.15, Ankara 2002, s.735.
- TACALAN, Nurdogan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Hür yayın, İstanbul 1981.
- TEKELİ, İlhan- İLKIN, Selim, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989.
- TOKAT, Emin Aslan, *Milli Mücadelede Sarayköy Hatıralarım*, İstanbul 1995.
- TOKER, Tarhan, *Denizli Tarihi*, Yenigün Matbaası, Denizli 1967-1968.
- TOKER, Tarhan, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Odası yayınları:3
- TURAN, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- TÜTENK, Ahmet Akif, *Milli Mücadelede Denizli*, Öğretmenler Yardımlaşma Derneği yayını, İzmir 1949.
- ÜNAL, M.Ali, "Milli Mücadele'de Direbolu Köyü ve Yunan İşgali", Milli Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Türk Ocağı Denizli Şubesi yayınları:2, 24-25-26 Haziran 1992, Denizli.
- YILDIRIM, Azmi, "Rum Çetelerinin Türklere Karşı Faaliyetleri (1912-1922)", Türkler, C.15, Ankara 2002.